

Курбаль-Грановська О. О.,

аспірантка,

викладач кафедри англійської філології та перекладу імені професора І. В. Корунця
Київського національного лінгвістичного університету

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ КОМПЗИТИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ХВОРОБ УКРАЇНСЬКОЮ, АНГЛІЙСЬКОЮ ТА НІМЕЦЬКОЮ МОВАМИ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У сучасних соціально-економічних реаліях проблема універсалізації й уніфікації медичної термінології набуває особливої актуальності, що зумовлює наукову релевантність цього дослідження, присвяченого різноаспектному зіставному аналізу термінів-композитів на позначення хвороб в українській, англійській і німецькій мовах. Наукова значущість статті зумовлена недослідженістю медичних термінів-композитів зазначеної термінологічної групи як у вітчизняному, так і у зарубіжному мовознавстві, зокрема у зіставному аспекті.

Мета статті полягає у комплексному аналізі медичних термінів-композитів на позначення хвороб українською, англійською та німецькою мовами з огляду на виокремлення ізоморфних і аломорфних ознак термінів за низкою структурних, морфологічних і семантичних ознак. Для реалізації поставленої мети передбачено низку завдань, основними з яких є такі:

1) виявити типи ізоморфних та аломорфних гіпо- і гіперонімічних зв'язків між семантичним центром – морфемою, яка позначає родові поняття-хворобу, та «атрибутивною» морфемою складеного слова, що конкретизує поняття за певною ознакою;

2) охарактеризувати зіставлювані терміни за критерієм походження твірних основ.

Ізоморфною ознакою термінів-композитів зіставлюваними мовами є домінуванням серед них іменників, утворених поєднанням двох відіменникових або відприкметникових твірних основ, пов'язаних між собою імплікованими атрибутивними відношеннями. Ізоморфним для термінів зіставлюваними мовами є функціонально-семантичне навантаження частин складного слова-композиту. Семантичним центром композитів є друга коренева морфема або слово, що позначає основне поняття – хворобу. Перша частина складного терміна звужує обсяг концепту, позначеного другим компонентом, вступаючи з ним у гіпо- і гіперонімічні семантичні відношення.

Ідентифіковано ізоморфні для зіставлюваних мов характеристики, позначені «атрибутивною» морфемою композиту, як-от причини хвороби, просторові відношення, видові ознаки, якісний рівень виявлення ознаки, локалізація хвороби/симптому, джерело походження. Аломорфізмом (за критерієм мотиваційної атрибутивної ознаки) характеризується німецька мова, де перша коренева морфема композиту може вказувати на симптоми хвороби, на особливості її перебігу за критерієм «постійний – змінний», на спосіб поширення хвороби. Ізоморфізм у різних мовах мотиваційної ознаки, за якою кваліфікується хвороба, не виключає аломорфізму термінів зіставлюваними мовами за структурним критерієм «композит – терміносполучення».

Ізоморфною характеристикою композитів на позначення хвороб є незначна представленість термінів, твірні основи яких є експонентами національних мов, а також непоширеність гібридних утворень і абсолютне превалювання композитів, що складаються з двох запозичених морфем.

Ключові слова: медична термінологія, композити, українська, англійська, німецька мови, аломорфізм, ізоморфізм.

Постановка проблеми. Дослідження медичної термінології є одним з актуальних напрямів сучасного мовознавства з огляду на статус медицини як найважливішої соціально значущої сфери людської діяльності, а також зважаючи на стійку тенденцію у різних мовах (незалежно від морфологічного типу або генетичної належності) до універсалізації й уніфікації медичної термінології, її розвитку відповідно до міжнародних стандартів, тенденцію до постійного оновлення й удосконалення медичної термінології з появою номінативних одиниць на позначення нових медичних реалій, зокрема хвороб. Зазначені тенденції зумовлюють актуальність різноаспектного зіставного вивчення медичної термінології як близькосторідними мовами, так і далекосторідними, особливо термінів на позначення хвороб, що утворюють ядрну частину термінополя сучасної медицини.

Мету статті вбачаємо у багатоаспектному структурно-семантичному аналізі медичних термінів-композитів на позначення хвороб українською, англійською та німецькою мовами з огляду на виокремлення ізоморфних і аломорфних ознак термінів у структурному, морфологічному і семантичному аспектах. Для реалізації поставленої мети передбачено низку завдань, основними серед яких є:

1) виявити типи ізоморфних та аломорфних гіпо- і гіперонімічних зв'язків між семантичним центром – морфемою, яка позначає родові поняття-хворобу, та «атрибутивною» морфемою складеного слова, що конкретизує поняття за певною ознакою;

2) охарактеризувати зіставлювані терміни за критерієм походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різномасштабне вивчення медичної термінології є одним із пріоритетних напрямів сучасного термінознавства. Так, науковці розглядали особливості формування української клінічної термінології [1], різні види і джерела термінів-метафор на позначення хвороб, симптомів та інших медичних понять [2]. Фахова мова гомеопатії на матеріалі української мови вивчалася у працях

Т.О. Луковенко [3]. На розгляді медичної термінології у дискурсивному висвітленні сфокусовано дослідження Н.П. Литвиненко [4]. Семантичні характеристики українських медичних термінів досліджувалися В.І. Тихошею [5]. Функціональному аспекту медичних термінів, а також лінгвостилістичній специфіці медичної термінології українською та англійською мовами присвячені наукові розвідки О.С. Ісаєвої [6] і Т.П. Назаренко-Крейн [7]. Певною мірою дотичною до предмета нашого дослідження є стаття О.С. Стрижаківської, присвячена назвам хвороб у західноукраїнських говірках [8].

У закордонних дослідженнях медична термінологія зіставляваними мовами вивчалася в аспекті засобів і способів її формування [9], розвитку [10], загальної систематизації [11], певних особливостей фахової мови медицини у мовленні лікарів [12].

Композити (як складні терміни, що утворюються шляхом об'єднання двох кореневих морфем або двох твірних основ в одну) частково досліджувалися у вітчизняній [13; 14] літературі. Основні результати таких досліджень, що стосуються кваліфікації композитів як цілісної номінативної одиниці, частини якої суттєво обмежують і видозмінюють свої семантичні і морфолого-синтаксичні властивості та втрачають синтаксичну автономію, підпорядковуючись новим синтагматичним і парадигматичним взаємозв'язкам, становлять певне теоретико-методологічне підґрунтя цієї статті.

Однак композити-терміни на позначення хвороб залишаються ще не дослідженими аспектами медичної термінології, особливо у ракурсі вивчення таких одиниць різними мовами у зіставному аспекті, що зумовлює певну наукову новизну цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Аналіз композитів на позначення хвороб українською, англійською і німецькою мовами дозволив виявити ізоморфні й аломорфні особливості таких номінативних одиниць. Спільність і відмінність виявлялися за такими структурно-семантичними параметрами, як морфологічний: частиномовна належність композиту; тип відношення між мотиваторами складного слова – спосіб імплікованого синтаксичного зв'язку між кореневими морфемами; мотиваційна роль однієї з кореневих морфем – уточнювальна характеристика, яку позначає «атрибутивна» морфема композиту; критерій походження – пряме запозичення кожної з твірних основ з інших мов; використання національних терміноелементів; гібридність із використанням як національних, так й інтернаціональних терміноелементів.

Ізоморфною ознакою аналізованих термінів-композитів є належність різним частинам мови, але з абсолютним домінуванням іменників (Менінгоенцефаліт, Meningoencephalitis, die Meningoenzephalitis). Найпродуктивнішими серед досліджених композитів є такі, що утворені на базі поєднання двох відіменникових (остеопороз, osteoporosis, die Osteoporose (від ostio – “bone” + Greek poros “passage; pore; voyage”) [15] або відприкметникових (глухонімота, deafblindness, das Taubblindheit) твірних основ, що характеризуються імплікованим атрибутивним зв'язком.

Ізоморфним для термінів зіставляваними мовами є функціонально-семантичне навантаження частин складного слова-композиту. Семантичним центром композитів є друга коренева морфема, що позначає основне поняття – хворобу. Перша частина складного терміна звужує обсяг концепту, позначеного

другим компонентом, вступаючи з ним у гіпо- і гіперонімічні семантичні відношення. Однак у запозичених словах зіставляваними мовами ідентифіковані нечисленні випадки, коли на позначення характеристики хвороби використовується саме друга твірна основа. Так, наприклад, термін *дерматоартрит* (dermatoarthritis, die Dermatoarthritis) позначає захворювання шкіри, пов'язане з артритом, тому саме другий компонент є іменником, що конкретизує якісну ознаку захворювання.

Для композитів в усіх зіставляваних мовах спільними є різновиди якісних ознак (видових характеристик), позначених першою морфемою композиту. Так, ідентифіковані такі частотні для трьох мов характеристики, як:

1) ознаки на позначення причини хвороби: *клаустрофобія*, *claustrophobia*, *die Klaustrophobie*; *наркозалежність*, *die Drogenabhängigkeit* (але в англійській такій термін не є оформленим цільно і представлений терміносполученням Drug addiction); *heatstroke*, *der Hitzschlag* (утім в українській мові на позначення тієї ж хвороби вживається терміносполучення «сонячний удар»); отже, зберігаючи причинно-наслідкову видову ознаку, на підставі якої позначено хворобу, терміни досліджуваними мовами можуть бути аломорфними за критерієм «цільноформленість, або терміносполука»): *фосфат-діабет*, *Der Phosphatdiabetes*, але англійською – *phosphate diabetes*;

2) просторові відношення: *короткозорість*, *далекозорість* *nearsightedness*, *farsightedness*; *die Kurzsichtigkeit*, *die Weitsichtigkeit*;

3) власно видова характеристика: *пневмокок*, *pneumococcus*, *das Pneumokokken*;

4) якісний рівень виявлення ознаки: *слабкозорість*, *die Schwachsichtigkeit* (утім в англійській використовується запозичений із грецької (*μυῖπια*) термін *shortsightedness*, який за способом термінотворення через словоскладання є ізоморфним, але за ономасіологічними відношеннями – аломорфним, оскільки в основу внутрішньої форми терміна покладено вже іншу ономасіологічну ознаку – просторове відношення відстані);

5) локалізація хвороби/симптому: *бронхоспазм*, *bronchospasm*, *der Bronchospasmus*; *тромбоемболія*, *die Thromboembolie*;

7) джерело походження: *gallstone*, *der Gallenstein* (проте українській термін (ізоморфний за ономасіологічною ознакою) є аломорфним за способом творення: *жовчний камінь*).

Аломорфізмом у різних аспектах зіставлення термінів із близькоспорідненою англійською і далекоспорідненою українською відзначена німецька мова. По-перше, спосіб основоскладання і словоскладання, на відміну від двох інших зіставляваних мов, є одним із найпродуктивніших для німецької мови, зокрема для творення медичної термінології, за частотністю поступаючись лише афіксації.

Ті терміни, які у німецькій мові є складними словами, у зіставляваних мовах є терміносполученнями, які складаються з двох або й із трьох компонентів. Так, наприклад, терміну *das Magengeschwür* у німецькій мові відповідають такі його міжмовні синоніми, як *виразка шлунку і stomach ulcer* українською і англійською відповідно; терміну *der Atemstillstand* – двокомпонентні терміносполуки *дихальна недостатність* та *respiratory failure*.

По-друге, окрім якісних ознак (видових характеристик), імплікованих першою кореневою морфемою, у німецьких ком-

позитах ідентифіковані інші характеристики, які у двох інших зіставлених мовах передаються лише терміносполученнями:

– вияви (симптоми) хвороби: *der Keuchhusten* (коклюш) (перша частина слова утворена від дієслівної твірної основи – *keuchen* (задихатися));

– ознаки за критерієм «постійний – змінний»: *die Saisonalschmerzen* (сезонний біль), *der Chronischkranke* (хронічний хворий), *das Strahlensyndrom* (хронічний синдром);

– ознаки, що позначають спосіб поширення хвороби (*die Windpocken*). Порівняймо: в основу метафоричної номінації хвороби англійською мовою *chickenpox* покладений уже інший критерій – зовнішньої схожості пухирів на *chickpeas* (різновид бобових); основною ономаціологічною ознакою терміна в українській мові є, як і у німецькій, спосіб поширення (уважалося, що хвороба розноситься вітром), втім у структурному аспекті українській термін відзначений аломорфізмом, утворюючи двокомпонентне терміносполучення *вітряна віспа*.

Ізоморфною рисою медичних композитів на позначення хвороб українською, англійською і німецькою мовами є незначна представленість серед них термінів, кожна з кореневих морфем або твірних основ яких є експонентом національної мови. Так, в англійській мові складанням рідних (англійських) іменних корневих морфем утворені слова *pink-eye* (кон'юнктивіт); *heatstroke* (тепловий удар), в українській – *кровотеча*, *тугоухість*, *косоокість*; у німецькій – *die Schlafsucht* (патологічна сонливість); *die Sehnervenentzündung* (неврит зорового нерва) *die Sehstörung* (вади зору).

Однак більшість досліджених композитів є гібридними утвореннями, у яких один із компонентів базується на загальноживаному слові українського, англійського і німецького походження відповідно, а другий (другі) – на давньогрецькому, латинському або іншому запозиченому корені.

Так, у німецькій мові такою одиницею є *der Weitwinkelglaukom* (відкритокутова глаукома): *Weit* (нім.) + *Winkel* (нім.) + *Glaukom* (від грец. *Glaucoma*, суф. *om-*). В українській і англійській мовах такому композиту кореспондують двокомпонентне і трикомпонентне термінологічні сполучення відповідно.

В англійській мові складанням рідної і запозиченої морфем утворюються такі композити: *stomachache* (біль у животі): *stomach* – французьке запозичення, *ache* – давньоанглійське слово, від протогерманського *akiz.

В українській мові гібридними композитами є алкозалежність, наркозалежність тощо.

Абсолютна більшість (близько 80 відсотків) композитів у досліджуваному корпусі матеріалу складається з двох запозичених морфем: *osteoporoz*, *osteoporosis*, *die Osteoporose*; **нейродерміт**, *neurodermatitis*, **die Neurodermitis** – всі твірні основи давньогрецького походження.

Іншомовні компоненти (завдяки чіткому значенню кожного з компонентів і легкої ідентифікації в різних мовах) сприяють системній організації міжнародних медичних термінів, зокрема на позначення хвороб.

Ізоморфною характеристикою композитів зіставленими мовами є способи об'єднання компонентів складних термінів: 1) безінтерфіксне складання: (прискорене) *серцебиття*, *heartquake*, *die Herzjagen*; 2) інтерфіксне поєднання морфем: *крововилив*, *thromboembolism*, *das Hypertensionssyndrom*. Частковим ізоморфізмом відзначаються інтерфікси в українській

та англійській мовах: в українській мові вживається інтерфікс *-o-*, в англійській – *-i-* та *-o-*, аломорфними у німецьких композитах є інтерфікси *-s* (продуктивний) і *-en* (малопродуктивний словотвірний засіб).

Висновки. Ізоморфною ознакою термінів-композитів зіставленими мовами є домінуванням серед них іменників, утворених поєднанням двох відіменникових або відприкметникових твірних основ, пов'язаних між собою імплікованими атрибутивними відношеннями. Ізоморфним для термінів зіставленими мовами є функціонально-семантичне навантаження частин складного слова-композиту. Семантичним центром композитів є друга коренева морфема або слово, що позначає основне поняття – хворобу. Перша частина складного слова звужує обсяг концепту, позначеного другою частиною, вступаючи з ним у гіпо- і гіперонімічні семантичні відношення.

Ідентифіковано ізоморфні для зіставлених мов характеристики, позначені «атрибутивною» морфемою композиту, як-от причини хвороби, просторові відношення, видові ознаки, якісний рівень виявлення ознаки, локалізація хвороби/симптому, джерело походження. Аломорфізмом за критерієм мотиваційної атрибутивної ознаки характеризується німецька мова, де перша коренева морфема композиту може вказувати на симптоми хвороби, на особливості її перебігу за критерієм «постійний – змінний», на спосіб поширення хвороби. Ізоморфізм у різних мовах мотиваційної ознаки, за якою кваліфікується хвороба, не виключає аломорфізму термінів зіставленими мовами за критерієм «композит – терміносполучення».

Ізоморфною характеристикою композитів на позначення хвороб є незначна представленість термінів, твірні основи яких є гібридними утвореннями або експонентами національних мов, і абсолютне превалювання композитів, що складаються з двох запозичених морфем.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі термінологічних сполучень на позначення хвороб українською, англійською і німецькою мовами у зіставному аспекті.

Література:

1. Місник Н. Про «стан здоров'я» мови медицини. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2002. № 453. С. 262–269.
2. Бражук Ю.Б. Натуроморфна метафора в медичній термінології (на матеріалі латинськомовних анатомічних термінів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.14. Київ : Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології. 2015. 17 с.
3. Луковенко Т.О. Українська гомеопатична лексика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк : Донец. нац. ун-т. 2011. 18 с.
4. Литвиненко Н.П., Місник Н.В. Українська медична термінологія у фаховій мові лікаря: [нав. посібник]. Київ : Книга плюс, 2001. 176 с.
5. Тихоша В.І. Структурно-семантичні особливості медичних термінів української мови. *Філологічні науки : зб. наук. пр.* 2003. Вип. 20. С. 100–104.
6. Ісаєва О.С. Функціонування термінів у терміносистемі медицини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2019. Вип. № 40. Т. 3. С. 58–60.
7. Ісаєва О.С., Назаренко-Крейн Т.П. Лінгвостилістичні особливості медичної термінології української та англійської мов. *Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія філологічна*. 2019. 1 (41). С. 66–71.

8. Стрижаківська О.С. *Назви хвороб у буковинських говірках* : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ, 2011. 20 с.
9. Vožena Džuganová. English medical terminology – different ways of forming medical terms. *AHR* Vol. 4. No. 7. 2013. P. 55–69.
10. Džuganova, B. (2002): A brief outline of the development of medical English. *Bratisl Lek Listy*. No. 103 (6). P. 223–227.
11. Chabner, D. E. (1996): *The Language of Medicine*. W. B. Saunders Company, New York.
12. Karenberg, A. (2005): Amor, Askulap & Co. *Klassische Mythologie in der Sprache der modernen Medizin*. Stuttgart. Schattauer-Verlag.
13. Вакуленко М.О. Методологічні засади вивчення наукової термінології. *Термінологічний вісник: збірник наукових праць*. Київ: ІУМ НАНУ, 2(2), 2013. С. 16–21.
14. Селіванова О.О. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
15. Osteoporosis | Origin and meaning of osteoporosis by Online Etymology Dictionary (etymonline.com)

Kurbal-Hranovska O. Terminological composites to denote diseases in Ukrainian, English and German languages: a comparative aspect

Summary. In modern socio-economic realities, the problem of universalization and unification of medical terminology becomes especially relevant, which determines the scientific actuality of this study, focused on a multifaceted comparative analysis of terms-composite words to denote diseases in Ukrainian, English and German. The scientific significance of the article is also due to the fact that the chosen problem, in particular, in its comparative aspect remains unexplored in both domestic and foreign linguistics,

The purpose of the article consists in a comprehensive analysis of medical composite words designating diseases in Ukrainian, English and German, with the identification of isomorphic and allomorphic features of terms in the structural, morphological and semantic aspects. To achieve this goal there are a number of tasks:

1) to identify the types of isomorphic and allomorphic hypo-hyperonymic relationships between the semantic center-root morpheme, which denotes the generic concept of disease, and the “attributive” morpheme of the composite word, which specifies the concept on a certain basis;

2) to characterize the compared terms by the criterion of origin of their constituting morphemes.

An isomorphic feature of composite terms in the compared languages is the dominance of nouns, formed by a combination of two noun or adjective formative bases, interconnected by implied attributive relations. The functional-semantic loading of parts of a complex word-composite is isomorphic for terms of the compared languages. The semantic center of composite words is the second root morpheme or a word that denotes the basic concept – disease. The first part of the complex term narrows the scope of the concept designated by the second component, forming with it hypo-hyperonymic semantic relations.

Isomorphic characteristics marked by the “attributive” morpheme of the composite word, include: the causes of the disease; spatial relations; species characteristics; the degree of revealing the feature; localization of the disease / symptom; a source of its origin. Allomorphy according to the criterion of motivational attribute is identified in the German language, where the first root morpheme of the composite may indicate the symptoms of the disease, the specifics of its course by the criterion “constant – temporal”, the way the disease spreads. Isomorphism of the disease-qualifying feature does not preclude the allomorphy of terms by the structural criterion “composite – terminological combination”.

The isomorphic characteristic of composites to denote diseases is the insignificant representation of terms, the creative bases of which are an exponent of national languages, as well as hybrid formations and the absolute prevalence of composites consisting of two borrowed morphemes.

Key words: medical terminology, composites, Ukrainian, English, German languages, allomorphy, isomorphism.